

Hanefî Fakihi Ebü'l-Feth El-Velvâlicî ve El-Fetâvâ'l-Velvâliciyye Adli Eseri The Hanafi Jurist Abû'l-Fatḥ al-Walwālījī and His Book al-Fatāwā al- Walwālījiyya

فقیه حنفی ابوالفتح ولوالجی و کتاب او الفتاوی الولوالجیة
الفقیه الحنفی أبو الفتح الولوالجی و کتابه الفتاوی الولوالجیة

Menderes Gürkan^{1*} Atiqurrahman Sabiry²

Özet

Hanefî fakihi, imam, fazilet sahibi, müderris, kâdı, din bilgini olan Ebü'l-Feth el-Velvâlicî (ö. 540/1146), Belh'e bağlı Toḥârîstan bölgesinde yaşamış önemli bir İslâm âlimidir. Hicri 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Hanefî fakihin "el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye" isimli eserinin, Abbasîler dönemi ve özellikle Osmanlı devletinde çok okunur olduğu ve kendisine atıf yapıldığı bilinmektedir. Ebü'l-Feth el-Velvâlicî Ebu Muhammed el-Katâvânî (ö. 506/1112), Ebü'l-Mu 'în en-Neseî (ö. 508/1115), Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kazzâz (ö. 520/1126) ve Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Abdülazîz (ö. 536/1141) gibi ileri gelen âlimlerden farklı dersler almıştır. Bu durum onun, farklı İslâmî ilimlerde bilgi sahibi olmasına ve yetkinlik kazanmasına katkı vermiştir. O, öğrendiği ilimleri bir emanet olarak değerlendirmiş ve Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166) ve İftihârüddin Abdülmuttalib el-Halebî (ö. 616/1219) gibi değerli öğrenciler yetiştirmiştir. el-Velvâlicî'nin, çok fazla eser yazmadığı bilinmektedir. Onun telif ettiği eserlerden sadece "el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye" ve "el-Emâlî" fi'l-fıkh'ın ismi kaynaklarda yer almaktadır. Bunlardan elimize ulaşan "el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye" isimli eserin, Hanefî mezhebi fetvâ ve nevâzil literatürüne önemli katkılar verdiği ve zengin bir fıkıh koleksiyonu mahiyetinde olduğu bilinmektedir. Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310), Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 1005/1596) ve İbn Âbidin (ö. 1252/1836) gibi pek çok değerli bilginin yazdığı muhtasar, şerh, haşiye ve fetva türü eserlerde atıfta bulunmaları, el-Velvâlicî'nin eserinin önemine bir işarettir. Üzülerek belirtmek isteriz ki, İslâm dünyasında bugüne kadar bu eser üzerinde çok fazla çalışma yapılmamış ve adeta eser örtülü bir hazine olarak kalmıştır. Bu çalışmamızda Ebü'l-Feth el-Velvâlicî'nin ilmi hayatı ve kaleme aldığı fetâvâsı üzerinde durularak onun İslâm hukuku ve özellikle de fetvâ ve nevâzil literatürüne katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslâm Hukuku, Hanefî Mezhebi, Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye, Fetvâ

DOI:

<https://doi.org/10.69892/diwan.2026.222>

Research Article / مقاله تحقیقی

Received Date / تاریخ دریافت

16.09.2025

Accepted Date / تاریخ قبول

11.12.2025

Publication Date / تاریخ نشر

28.07.2026

¹ پروفیسور، دکتر، دیپارتمنت اساسات علوم اسلامی، فقہ اسلامی، پوهنځی الهیات، پوهنتون ارجیس، ترکیه.

² پوهنځی، دیپارتمنت فقہ وقانون، پوهنځی شرعیات، پوهنتون تخار، تخار، افغانستان.

ORCID

[0000-0002-1855-7419](https://orcid.org/0000-0002-1855-7419)

0009-0006-7272-6953

E-Mail

mgurkan@erciyes.edu.tr

Atiqurrahmansabiry@gmail.com

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین Turnitin بررسی شده Plagiarism یا سرقت ادبی ثبت نگردید.

This article has been scanned by Turnitin. No Plagiarism detected.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی / Atif :

مدرس گورکان - عتیق الرحمن صابری، "فقیه حنفی ابوالفتح ولوالجی و کتاب او الفتاوی الولوالجیة"، مجله دیوان ۲/۷ (سرطان ۱۴۰۵)، ۲۹۷-۳۲۵.

Menderes Gürkan - Atiqurrahman Sabiry, "Hanefî Fakihi Ebü'l-Feth El-Velvâlicî ve El-Fetâvâ'l-Velvâliciyye Adli Eseri", *Diwan Dergisi* 7/2 (Temmuz 2026), 297-325.

Abstract

Abū'l-Faṭḥ al-Walwālījī (d. 540/1146), a Ḥanafī jurist, imam, teacher, qāḍī and scholar, was an important Muslim scholar who lived in the Tokharistan region attached to Balkh. His *al-Fatāwā al-Walwālījīyya*, composed in the late fifth/eleventh and early sixth/twelfth centuries, is known to have been highly influential during the Abbasid period and especially in the Ottoman state. Al-Walwālījī studied with leading scholars—such as Abū Muḥammad al-Qaṭāwānī (d. 506/1112), Abū Muʿīn al-Nasafī (d. 508/1115), Muḥammad b. Aḥmad b. ʿAlī al-Kazzāz (d. 520/1126) and Ṣadr al-Shahīd ʿUmar b. ʿAbd al-ʿAzīz (d. 536/1141)—which contributed to his breadth across the Islamic sciences. Considering knowledge a trust, he trained notable students, including Abū Saʿd ʿAbd al-Karīm b. Muḥammad al-Samʿānī (d. 562/1166) and Iftikhār al-Dīn ʿAbd al-Muṭṭalib al-Ḥalabī (d. 616/1219). Although not a prolific author, only two works are attributed to him by name—*al-Fatāwā al-Walwālījīyya* and *al-Amālī fī'l-fiqh*—of which only the former survives. The extant *al-Fatāwā al-Walwālījīyya* is known to have made significant contributions to the Ḥanafī fatwā and nawāzil literature and functions as a rich compendium of fiqh. Frequent references to it in the epitomes, commentaries, supercommentaries and fatwā collections of eminent later scholars—such as Abū'l-Barakāt al-Nasafī (d. 710/1310), Sirāj al-Dīn ʿUmar al-Miṣrī (d. 1005/1596) and Ibn ʿĀbidīn (d. 1252/1836)—attest to its importance. Regrettably, the work has received little dedicated study in the Islamic world and has remained almost a concealed treasure. This article examines al-Walwālījī's scholarly life and his fatwā collection, identifying his contributions to Islamic law, particularly to the fatwā and nawāzil tradition.

Keywords: Islamic law, Hanafi school, Abū'l-Faṭḥ al-Walwālījī, *al-Fatāwā al-Walwālījīyya*, Fatwā

چکیده

ابوالفتح ولوالجی (متوفی ۱۱۴۶/۵۴۰) فقیه، امام، مدرس، قاضی حنفی و از عالمان برجسته‌ای بود که در منطقه تخارستان وابسته به بلخ می‌زیست. اثر او، «الفتاوی‌الولوالجیه»، که در نیمه دوم قرن پنجم/یازدهم و نیمه نخست قرن ششم/دوازدهم پدید آمد، در دوره عباسیان و به‌ویژه در دوره عثمانی‌ها زیاد مورد مطالعه بوده و تأثیر چشمگیری در عرصه علمی داشته است. وی نزد بزرگانی چون ابومحمد قتاوانی (متوفی ۱۱۱۲/۵۰۶)، ابومعین نسفی (متوفی ۱۱۱۵/۵۰۸)، محمد بن احمد کزاز (متوفی ۱۱۲۶/۵۲۰) و صدرالشهید عمر بن عبدالعزیز (متوفی ۱۱۴۱/۵۳۶) دانش آموخت و بدین سان در علوم گوناگون تبحر یافت؛ و به نوبه خود شاگردانی برجسته، از جمله ابوسعید سمعانی

(١١٦٦/٥٦٢) و افتخارالدين عبدالمطلب حلبى (١٢١٩/٦١٦)، پروراند. از آثار منسوب به او تنها «الفتاوى الولوالجية» و «الأمالى فى الفقه» نام برده شده كه از اين ميان فقط نخستين اثر به دست ما رسيده است. اين پژوهش با معرفى مؤلف و بررسى مجموعه فتاواى او نشان مى دهد كه كتاب مذكور سهمى مهم در ادبيات فتاوا و نوازل حنفى دارد و همچون مجموعه اى غنى از فقه تطبيقى عمل مى كند. ارجاعات فراوان عالمان متأخر در مختصرها، شروح، حواشى و مجموعه هاى فتاوا مانند: ابوالبركات نسفى (١٣١٠/٧١٠)، سراج الدين عمر مصرى (١٥٩٦/١٠٠٥) و ابن عابدين (١٨٣٦/١٢٥٢) گواه اهميت آن است. با اين همه، اين اثر تا امروز كمتر موضوع پژوهش مستقل بوده و گويى «گنجى پنهان» مانده است. هدف مقاله ترسيم سير علمى ولوالجى و ارزىابى سهم او در فقه اسلامى، به ويژه در ادبيات فتاوا و نوازل است.

كلمات كليدى: فقه اسلامى، مذهب حنفى، ابوالفتح ولوالجى، الفتاوى الولوالجية، فتوا

الملخص

أبو الفتح الولوالجي (ت ١١٤٦/٥٤٠) فقيه حنفي وإمام وأستاذ وقاضٍ عاش في منطقة طخارستان التابعة لبُلخ. وقد اشتهر كتابه «الفتاوى الولوالجية» في أواخر القرن الخامس/الحادي عشر وأوائل السادس/الثاني عشر، أثّر بين في العصر العباسي ولا سيما في الدولة العثمانية. تلقى علومه على كبار الأعلام مثل أبي محمد القطاواني (ت ١١١٢/٥٠٦)، وأبي المعين النسفي (ت ١١١٥/٥٠٨)، ومحمد بن أحمد الكزاز (ت ١١٢٦/٥٢٠)، وصدر الشهيد عمر بن عبد العزيز (ت ١١٤١/٥٣٦)، مما أكسبه كفاءة في علوم متعددة. ورأى العلم أمانة فخرَج تلاميذ بارزين مثل أبي سعد عبد الكريم بن محمد السمعاني (ت ١١٦٦/٥٦٢) وافتخار الدين عبد المطلب الحلبي (ت ١٢١٩/٦١٦). ولا يُنسب إليه من المصنفات إلا «الفتاوى الولوالجية» و«الأمالى في الفقه»، ولم يصلنا إلا الأول. وقد أسهم هذا الكتاب إسهاماً مهماً في أدب الفتاوى والنوازل على المذهب الحنفي، وهو بمثابة مجموعة فقهية ثرية. وتشهد بأهميته كثرة إحالات المتأخرين إليه في المختصرات والشروح والحواشي والفتاوى، كأبي البركات النسفي (ت ١٣١٠/٧١٠) وسراج الدين عمر المصري (ت ١٥٩٦/١٠٠٥) وابن عابدين (ت ١٨٣٦/١٢٥٢). ومع ذلك بقي الكتاب قليل الدرس كأنه كنزٌ مستور. ويتناول هذا البحث سيرة الولوالجي العلمية ومجموعته الفتاوية لتبين إسهامه في الفقه الإسلامي، ولا سيما في أدب الفتاوى والنوازل.

الكلمات المفتاحية: الفقه الإسلامي، المذهب الحنفي، أبو الفتح الولوالجي، الفتاوى الولوالجية، الفتوى

Giriş

İctihad ve iftâ, İslâm hukuk sisteminde fikhî hükümlerin istinbatı ve yorumlanmasıyla ilgili öne çıkan temel kavramlar arasında yer almaktadır. Bu iki kavram, İslâm hukukunun varlığını sürdürmesi ve hukuki meselelere çözüm bulunmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

İctihad ve iftâ kavramı, İslâm hukukunun kendi dinamikleri üzerinde zamanın şartlarına uygun olarak güncellenmesi ve çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkan sorunlara çözüm üretilmesinde bireysel ve toplumsal düzeyde büyük öneme sahiptir. Özetle, içtihad ve iftâ, fikhî hükümleri kendi bünyesi içerisinde günün şartlarına adapte etme ve muhtemel sorunlara pratik yeni çözüm bulma süreçlerini yöneten temel iki kavram olmuştur.

İctihad ve iftâ faaliyetinin sürdürülebilmesi için, müçtehitlerin ve müftülerin varlığı büyük bir önemi haizdir. Bu bilginler, dinî metinleri anlama ve yorumlama konusunda yetkinlikleri ile bilinirler. Bu nedenle, her zaman diliminde müçtehitleri ve müftüleri yetiştirmek, İslâm toplumlarının kifâî farz olarak dinî sorumlulukları içerisinde yer almaktadır. İslâm hukukunun dinamik ve çözüm odaklı varlığını sürdürebilmesinde, süregelen hayata makul ve anlamlı çözümler sunulmasında müçtehitlere ve müftülere duyulan ihtiyaç sürekli olarak kendini hissettirir. Müçtehid ve müftüler, sürekli olarak dinî-fikhî öğretilerin müselleme metotlarının kendilerine sunduğu imkanlar çerçevesinde toplumsal ihtiyaçlara uygun çözümler sunarlar.

Asr-ı saâdetten günümüze içtihad ve iftâ faaliyeti büyük bir gayret ve özveriyle sürdürülmüş ve pek çok önemli sima bu faaliyeti üstlenmiş ve görev almıştır. Hayatını ve fetvalardan müteşekkil eserini konu edindiğimiz Ebû'l-Feth el-Velvâlicî de bu faaliyeti üstlenen ve fikhın tüm konularını içeren fetvâ eseriyle katkı veren Hanefî fakihlerden birisidir. Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin fetva-nevâzil literatürü içerisinde yer alan *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye* adlı eseri bunun bariz şahididir. Bu meyanda, Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Leknevî (ö. 1304/1886) ve Zirikli (ö.1396/1976) gibi tabakât eseri yazarlarının Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'ye, h. 5 ve 6. yüzyılda yaşayan içtihad ve iftâ faaliyetini üstlenmiş önemli fakih müftüler arasında yer vermesi bu hususu doğrulamaktadır.

1. el-Velvâlicî'nin İlmi Hayatı ve Yaşadığı Bölgenin Durumu

1.1. Hayatı

Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin hayatı hakkında kaynaklarda maalesef çok detaylı bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda yer aldığına göre; Ebû'l-Feth el-Velvâlicî hicri 5. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında yaşamış İslâm dünyasının önemli Hanefî

fakihlerindendir. Tam adı, Ebû'l-Feth Abdürreşid b. Ebî Hanîfe (en-Nu'mân) b. Abdürrezzak b. Abdullah el-Velvâlicî olup¹ 467/1075 yılında, Tohâristan²'a bağlı eski ismi Velvâlic olan, günümüzde Afganistan'ın Tahar iline bağlı yeni ismiyle Rüstak ilçesinde doğmuştur. Ebû'l-Feth el-Velvâlicî ismiyle veya sadece doğduğu yere nispetle el-Velvâlicî nisbesiyle meşhûr olmuş, ilk eğitimini yaşadığı belde tamamlamıştır. Arap dili ve fıkının esaslarını öğrenmek için Velvâlic'e yakın Talukan, Bağlan ve Semengan (Simincan) gibi bölgelere gitmiş ve buralarda farklı medreselerde eğitim görmüştür.

el-Velvâlicî, daha sonra ilmi iştiağının teşvikiyle Belh, Buhara ve Semerkant gibi dönemin önemli ilim merkezlerinde bulunmuştur. O, mezkûr bölgelerin ileri gelen âlimlerinden Ahmed b. Ebû Sehl el-Attâbî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hüseyin es-Simencânî, Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed el-Halîlî, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kazzâz, es-Sadrüşşehîd, Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'nin derslerine katılmış ve onların ilmi birikimlerinden istifade etmiştir. Kaynaklarda el-Velvâlicî'nin, bir müddet Keş'te ikamet ettiği ardından Semerkant'a döndüğü ve orada kısa bir süre kaldığı yer almaktadır.³

el-Velvâlicî, müftülük unvanını ve fıkıh ilminde ders verme yetkinliğini elde ettikten sonra doğduğu bölgeye yani, Velvâlic'e/Rüstak'a geri dönmüş ve burada kendi adını taşıyan Ebû'l-Feth Abdürreşid Medresesini kurmuştur.⁴ Vefatının son anına kadar bu medresede eğitim-öğretim hizmetinde bulunmuş ve talebe yetiştirmiştir. Nihayet kesin tarih bilinmemekle birlikte h. 540 veya h. 541-549

¹ İsmi ve hayatı hakkında bkz. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi Şüyuhî's-Sem'ânî*, thk. Muvaffik b. Abdillâh b. Abdilkâdir, (Dâru Âlimi'l-Kütüb, Riyad, 1417), 2/1061; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Taḥbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Münîre Nâcî Sâlim, (Riasetü'd-Divânî'l-Evkâf, Bağdad, 1395), 2/445; Mehdi Rahmani Velu - Mensur Çeğetai, *Tarihi Ulamâi Belh*, (İran: Bünyadı Püjühüşhâ'i İslâmî, 1386), 1/46; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mu'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, (Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 1951), 1/568; Esra Tavşan, *el-Velvâlicî'nin ismini Ebû'l-Feth Abdürreşid b. Abdürrezzak b. Abdullah b. Ebî Hanîfe el-Velvâlicî şeklinde vermiştir. Ancak diğer biyografi eserlerinde ismi metinde yer aldığı gibi geçmektedir. Bkz. Esra Tavşan, el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul: 2021), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 53.

² Tarihi kaynaklarda, "Tokaristan, Tuharistan, Tohayristan, Tu-ho-lo" şeklinde geçen bölgeye bu isim burada yaşıyan ve "Tohar" adlı kabile sebebiyle verilmiştir. Fazla bilgi için bkz. Hüseyin Salman, "Tohâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/214-215.

³ Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi Şüyuhî's-Sem'ânî*, 2/1061; es-Sem'ânî, *et-Taḥbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*, 2/445; Mehdi Rahmani Velu - Mensur Çeğetai, *Tarihi Ulamâi Belh*, 1/46; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/568; Tavşan, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 53.

⁴ Cemalzadah, Halid, Bologfa. "Velvâlic (Rüstaq)" Meyvend, (Kabil: 1390), 2.

yılları arasında, doğduğu yer olan Velvâlic, şimdiki adıyla 'Rüstak' ilçesinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁵

1.2. Eğitim Hayatı ve Eserleri

Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin ilk eğitimini adet olduğu üzere doğduğu yerde aldığı bilinmektedir. el-Velvâlicî, sonraki dönemlerde ilim tahsil etmek amacıyla Belh, Buhara ve Semerkant gibi dönemin büyük ilim merkezlerine giderek İslâmî ilimlerde yetkin çok sayıda ilim adamından ders aldığı ifade edilmektedir.

Tarihi kaynaklara göre, el-Velvâlicî'nin meşhûr hocaları arasında şu isimler yer almaktadır: Ebû'l-Kasım Ahmed b. Muhammed el-Halîlî (ö. 492/1099), Ebû Ca'fer Muhammed b. Hüseyin es-Simencânî (ö. 504/1110), Ebû Muhammed el-Katâvânî (ö. 506/1112), Ebû'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid b. Muhammed b. Mekhul en-Nesefî (ö. 508/1115), Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kazzâz (ö. 520/1126), Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddin es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilaziz (ö. 536/1141), Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin (ö. 537/1143), Ahmed b. Ebû Sehl el-Attâbî (ö. 582/1186), Ali b. Hasan el-Surel (ö.?), Ebû'l Hasan Ali b. Hasan b. Muhammed Zahid Caferî (ö.?) ve Ebû Bekir Muhammed b. Mansûr b. Hasan en-Nesefî (ö.?)'dir.

Uzun süre eğitim-öğretim faaliyetleri yürüten el-Velvâlicî'nin pek çok öğrencisinin olduğu bir gerçektir. Ancak, el-Velvâlicî'nin öğrencilerinin sayısı hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmamakla beraber Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî⁶ ve İftihârüddin Abdülmuttalib el-Belhî el-Halebî'nin (ö. 616/1219)⁷ onun öğrencisi olduğu bilgisi yer almaktadır.

Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin, fıkıh müktesebatı ve müftülük unvanını hocası Burhânü'l-eimme Hüsâmüddin es-Sadrüşşehîd; kelim ilmine ilişkin dersleri Maturidiyye mezhebinin teorisyenleri arasında gösterilen hocası Ebû'l-Mu'în en-

⁵ Kureşî ve *el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye*'nin muhakkikinin tespitine göre Ebû'l-Feth el-Velvâlicî 540 yılından sonra yani, 541-549 yılları arasında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk; es-Sem'ânî, "*el-Müntehab min mu'cemi şüyuhî's-Sem'ânî*" 2/1061; es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, 2/445; Mehdi Rahmani Velu - Mensur Çeçetâi, *Tarihi Ulamâi Belh*, 1/46; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/568; Ferhat Koca, "*el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/448-449; Esra Tavşan, *el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye'nin Hanefî Nevâzîl Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 53.

⁶ es-Sem'ânî fıkıh, hadis, tefsir ve kelim gibi şer'i ilimlere ileri seviyede sahip olmakla beraber daha çok *el-Ensâb* isimli eserinde nisbeleri esas alan bir biyografi yazarı olarak tanınmıştır. Bkz. Mehmet Efendioğlu, "*es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/461-462.

⁷ Halep bölgesinde büyük bir ilmi yetkinliğe sahip olmasından dolayı döneminde Hanefî mezhebinin ileri gelenlerinden kabul edilmiştir. bk. Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esad, (Beyrut: Dârü'r-Risaleti'l-Âlemîyye, 2017), 22/100.

Nesefî ve hadis derslerini ise Ahmed b. Ebû Sehl el-Attâbî'den aldığı kaynaklarda geçmektedir.⁸

el-Velvâlicî, zekî, yetenekli ve güçlü bir hafızaya sahip olmasından dolayı "Ebû'l-Feth" lakabını almıştır. İçlerinde Ebû Hafs (Ebû Muhammed) es-Sadruşşehîd gibi ileri gelen âlimlerin ders halkalarına iştirak etmiş, meşâyih grubundan aldığı dersler neticesinde "*el-Emâlî fi'l-fikh*" adlı eserini yazmıştır. Velvâlicî'nin ayrıca, hocası es-Sadruşşehîd'in teşvikleri neticesinde "*el-Fetâvâ'l Velvâliciyye*" adlı eserini telif ettiği belirtilmektedir.⁹

el-Velvâlicî gibi meşhûr ve kendi adına kurulan bir medresenin hocası olan bir âlimin çok fazla eser vermesi beklenirken, onun sadece "*el-Fetâvâ'l Velvâliciyye*" ile "*el-Emâlî fi'l-fikh*" olmak üzere sadece iki eser kaleme aldığı ve bu ikisinden sadece fetâvasının günümüze ulaştığı kaynaklarda kaydedilmektedir¹⁰ Ancak, m. XIII. yüzyılda Cengiz Han (ö. 624/1227) ve sonrasında Hülâgû (ö. 663/1265)'nun büyük ilim merkezlerinin istilası¹¹ sırasında kamu ve özel kütüphanelerdeki birçok ilmi eserin tahrip edildiği düşünüldüğünde tahrip edilen eserler arasında el-Velvâlicî'nin de eserlerinin olabileceği ihtimal dâhilinde olduğundan bu iki eserin dışında başkaca eser telif etmiş olabileceği ihtimali yanlış olmaz.

el-Velvâlicî'nin hem çağdaşları hem de tabakat yazarları tarafından övülmesi, onun ilmi kişiliğine yönelik olumlu bir resim çizmektedir. Çağdaşı âlimlerin övgüleri, onun fazilet sahibi, güzel davranışlı ve işini çok iyi yapan bir bilgin olduğuna yöneliktir. Mesela; öğrencilerinden es-Sam'ânî'nin, el-Velvâlicî'yi ilim ve

⁸ es-Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi Şüyuhî's-Sem'ânî*, 2/1062-1063; Rahmanî Velu - Çeğetaî, *Tarihi Ulamâi Belh*, 1/46; Ebu Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'liyye fi tabakâti'l-Haneîyye*, (Riyad:1993), 2/ 417-419.

⁹ el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Haneîyye*, (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1324), 1/94.

¹⁰ Koca, "*el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*", 12/448-449; es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, 2/445-446; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Haneîyye*, 2/417-419; İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim fi tabakâti'l Haneîyye*, (Bağdat:1962), 59; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/568; Hayreddin Zirikli, *Qāmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müstâ'rebîn ve'l-müsteşrikin*, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 3/353; Abdülkadir et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Haneîyye*, thk: Abdül Fettah Muhammed el-Hulv, (Dârü'r-Rufâî, 1989), IV/336; Ali Rızâ Karabulut, *Mucemü'l-mahtûtâtü'l-mevcûde fi mektebât-ı İstanbul ve Anadolu*, ts., 1/293-294; Muhammed b. Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Haneîyye*, 1/94; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-Arabî, 1990), 5/384.

¹¹ Cengiz Han'ın istila ettiği topraklar, işgal politikası ve verdiği zararlar hakkında fazla bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, "*Cengiz Han*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/368 (367-369).

fazilet sahibi biri olarak nitelemesi, onun ilmi otoritesine ve yetkinliğine bir işaret olarak görülebilir.¹²

Yâkût el-Hamevî, İbn Kutluboğa, Leknevî ve Zirikli, gibi tabakat müellifleri de el-Velvâlicî'yi imam, fazilet sahibi, kâmil bir müderris, kâdî ve hanefî fakîhi olarak tanımlamaktadırlar. Kendisi hakkında yapılan bu tavsifler, onun dini bilgisinin yeterliliği ve karakteri hakkındaki olumlu izlenimleri yansıtmaktadır.¹³

Özetle diyebiliriz ki; Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin Hanefî mezhebine olan ilmi katkıları ve fikhî yetkinliği sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, vefatı sonrasında da artarak devam etmiştir. Bu durum hem kendi dönemi hem de sonraki nesillerde saygıyla anılmasına yol açmıştır. Onun geriye bıraktığı ilmi mirası, Hanefî mezhebi ve İslâm hukuku alanında önemli bir yer edinmiş ve kendinden sonra bu alanda çalışma yapanlara da örneklik teşkil etmiştir.

1.3. Yaşadığı Bölge

Kaynaklarda Velvâlic (ولوالج)¹⁴ Vervâlîz (ورواليز) olarak kaydedilen yer Toharistan'a bağlı ve günümüzde Afganistan'ın Tahar ilinin Rüstak ismiyle bilinen bir ilçesidir.¹⁵ Velvâlic kelimesi Arapça "ولج-يلج-ولج" /velece-yelicü-vulûc" fiilinden türemiş olup "girmek-giriş" anlamına gelmektedir.¹⁶ Bu bölgenin Velvâlic (ولوالج) olarak adlandırılması İpek Yolu üzerinde ve ticari maksatla bu bölgeye giriş-çıkışların çok olması nedeniyledir.¹⁷ Bu tür etimolojik açıklamalar, bir yerin adının

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, trc. Hakkı Dursun, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1981), 46; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğîyye fi şabakâtü'l-Hanefiyye*, 2/474; es-Sem'ânî, *et-Taḥbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebir*, 2/446-447.

¹³ İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim fi tabakâti'l Hanefiyye*, 34; Zirikli, *Ḳāmüsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebin ve'l-müsteşriḳîn*, 4/126; es-Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi şüyuhî's-Sem'ani*, 2/1062; es-Sem'ânî, *et-Taḥbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, 2/445; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/568.

¹⁴ Velvâlic, caddeleri temiz, bol su kaynakları olan ve varlıklı zengin insanların yaşadığı Toharistan'a bağlı bir kasabadır. Bkz. Heyet, *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-mağrib*, thk. Yusuf el-Hadi, (Kahire: Dârü's-Sekâfiyye li'n-Neşr, 1999), 121. Kaynaklarda günümüzdeki (قندز، كهندي، قندز) Şehrine Velvâlic (ولوالج) Vervâlîz (ورواليز) ismi verilmiştir. Velvâlic ismini, Timur bu bölgeyi egemenliği altına aldıktan sonra (Kündüz) ismiyle değiştirmiştir ve ondan sonra Timurî'ler döneminde (Kündüz) Türkçe'de (Gündüz) anlamına gelen Özbekçe kelime olarak söylenilmiştir. Simdi de (Kündüz) ismi ile anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için, bk; İstahri Ebû İshak İbrahim, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (İran: İntişarat Tarihi Miras Milel, 1371), 225. Asien-Afrika-Institut". *uni-hamburg.de*. Archived from the original on 2012-05-09. Velvâlic iki farklı yer için kullanılan ortak bir isim de olabilir ve bu kullanımda bir tezat yoktur. Bazen, bir ismin bir kaç bölge için kullanımı mümkündür. Zira o bölgede Amu nehrinin kuzey tarafında bir köyün ismi de "Velvâlic" olarak geçmektedir. Kendim de o bölgeden olduğum için köyün isminin Velvâlic olduğunu biliyorum (Atıqurrahman Sabiry).

¹⁵ Sahip Nazar Muradî, *Bedeşşan Der Tarih*. (Kabil: İntişarat Hiyam, 1390 hŞ.). 2/39.

¹⁶ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: ty.), 2/399.

¹⁷ Velvâlic (Rüstak)'ın batısında Ceyhun Nehri kenarında yer almaktadır. Kaynaklara göre Büyük İskender, Kukçe ve Ceyhun nehirlerinin kesiştiği noktada bir kale inşa etmiştir. O kale'nin ismi tarihi kayıtlarda ve toplum arasında

kökenini anlamamıza ve o yerin tarihini daha iyi kavramamıza yardımcı olabilmektedir. Bu yere, "Velvâlic/girmek-giriş" anlamına gelen bir ismin verilmesi, bu bölgenin coğrafi önemine ve İpek Yolu üzerindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Ancak, bu tür açıklamaların doğruluğu konusunda her zaman dikkatli olunmalı ve tarihçiler ile dilbilimciler tarafından yapılan araştırmalar birlikte göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Tohâristan toprakları dar anlamda, Belh'in doğusunda ve Bedaşân'ın batısında, Ceyhun'un güneyinde, Hindukuş dağlarının kuzeyinde yer alan bölgenin ismidir. Geniş anlamda ise Belh'in doğusunda, Bedaşân dâhil, bütün bölgenin ismi olarak da kullanılmaktadır.¹⁸ Tohâristan, Yukarı Tohâristan ve Aşağı Tohâristan olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. Yukarı Tohâristan'ın sınırı, Belh'in doğusu ile Ceyhun nehrinin güneyi olup Aşağı Tohâristan ise, Yukarı Tohâristan'dan daha doğuda ve Ceyhun nehrinin batısında yer alır.¹⁹ Şu hususu vurgulamak gerekir ki, Tohâristan coğrafyası, tarih boyunca İslâm dünyasında askeri-siyasi ve ilmi-kültürel bakımdan önemli bir bölge olarak dikkatleri üzerine toplamıştır.

1.3.1. Yaşadığı Bölgenin İlmi ve Dini Durumu

Belh'e bağlı olan Tohâristan bölgesi, hicri 7. yüzyılda Hz. Osman (ö. 35/656)'ın halifeliği döneminde fethedilmiştir.²⁰ Bu bölge o zamandan günümüze Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Bu topraklarda pek çok sayıda medrese inşa edilmiş ve bu medreselerde başta tefsir, hadis, fıkıh olmak üzere diğer İslâmî bilimlerde dersler verilmiş olup alanlarında yetkin ilim adamları yetişmiştir.

Tohâristan, Belh, Buhara ve Semerkant gibi bölgeler, İslâm düşünce tarihinde önemli ilim merkezleri olarak bilinmektedir. Bu bölgeler, birçok meşhur âlimin yetiştiği ve İslâmî ilimlerin geliştiği önemli coğrafyalardır. Ebû'l-Feth el-Velvâlicî de bu bölgede yetişmiş Hanefî mezhebine mensup bir bilginidir. Aslında Belh, Buhara ve Semerkant'ın İslâm düşünce dünyasının önemli bir ilim merkezi haline gelmesine en büyük katkıyı bu coğrafyada yetişmiş âlimler vermiştir. Dolayısıyla bu

Âyhanüm adıyla anılır. İpek yolu Toharistan'a bağlı olan Talukan, Velvâlic ve Badeşân'ın Pamir dağları gibi bölgelerden geçmektedir. bk. Esra Yılmaz, "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, c.9, sayı. 2, (30 Kasım 2017), 673 (672-683).

¹⁸ Mirza Sang Muhammed Bedehşi, *Tarihi Bedehşan*, (Kabil: Muasisei Ferhangi Cihangir, 1367), 14.

¹⁹ Fazla bilgi için bkz. Salman, "Toharistan", 41/214-215; İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 53; Ahmet Yılmaz, "Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Taed-62, (Erzurum: Mayıs-May 2018).

²⁰ İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/439(438-443).

bölgeler, İslâm düşünce tarihindeki zengin mirası ve ilmi geleneği yansıtan önemli merkezler olarak kabul edilmektedir. Tohâristan'da önemli âlimlerin yetişmesi sebebiyle özellikle Bedaḥşan ve civarındaki bölgelere İkinci Buhara isminin verildiği kaynaklarda geçmektedir.²¹ Ebû'l-Feth el-Velvâlicî de bu bölgede yaşamış ve önemli eserlerini bu bölgede kaleme almıştır. Ancak o dönemin şartları, siyasi karışıklıklar ve savaşlar sebebiyle el-Velvâlicî'nin *Fetâvâ'sı* hariç diğer eserlerinin kaybolduğu ve bugüne ulaşmadığı düşünülmektedir.

Ebû İsmail İbrahim b. Şemmâs Talukânî (ö.?), Ebû Mutî Abdülhakim b. Abdullah (ö. 199/815), Said b. Mansur b. Şu'be Talukânî (ö. 229/844)²², Ebû Cafer Muhammed b. Abdurrahim b. Ahmed Gûrganî/Cürcânî (ö. 450/1058), Ebû Abdullah Hüseyin b. Mahmud Talukânî (ö. 506/1113) gibi birçok İslâm âlimi bu bölgede yaşamıştır.²³

Yukarıda isimleri geçen bilginlerin bu bölgede hayat sürmesi Müslümanların uzun süreden beri bu topraklara hâkim olduğunu göstermektedir. Ancak ne yazık ki, tarih boyunca önemli ilim merkezlerine ev sahipliği yapmış bu bölgelerde, günümüzde siyasi ve idari istikrarsızlık nedeniyle ilmi gelişme ve iletişimde bir takım zorluklar yaşanmaktadır. Bu gibi durumlar, hem zengin ilmi geleneğin devamını olumsuz olarak etkilemiş hem de bu topraklarda telif edilen pek çok değerli eserin günümüze ulaşamamasına sebep olmuştur. Özellikle siyasi istikrarsızlık dönemlerinde, ilmi eserlerin gizlenmesi veya kaybolması gibi sorunlar yaşanmıştır. Hâlbuki bu topraklarda telif edilen eserlerin korunması ve günümüze ulaştırılması İslâm düşünce tarihine büyük katkılar sağlayacaktır.

1.3.2. Bölgenin Siyasi ve İktisadi Durumu

Tohâristan, Mâverâünnehir ve Çin'e ortak sınırı olması ve İpek Yolu üzerinde yer almasından dolayı her zaman siyasi ve iktisadi bakımdan devletlerin dikkatini çeken bir merkez olmuştur. Bu konumuna bağlı olarak tarih içerisinde bu bölgenin farklı devletler tarafından siyasi, ekonomik ve stratejik sâiklerle yapılan pek çok savaşın merkezinde yer aldığı da bilinmektedir.

²¹ Muradî, *Bedaḥşan Der Tarih*, 2/678-679.

²² Said b. Mansur b. Şu'be Talukânî, Ebû Osman Talukanî ismiyle meşhûr olup İmam Malik, Leys b. Sa'd, Ebû Avâne ve diğer muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Müslim ve Ebû Davud gibi büyük muhaddisler de ondan hadis rivayetinde bulunmuştur. Onun on bin hadisi ezberleyip hafızasına kaydettiği ifade edilmektedir. Bkz. Muradî, *Bedaḥşan Der Tarih*, 2/611-612.

²³ Fazla bilgi için bkz. Muradî, *Bedaḥşan Der Tarih*, 2/611-612.

Belh'e bağlı Tohâristan bölgesinin ilk kez h. 7. asırda Hz. Osman'ın hilafeti döneminde tâbiinden Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87)²⁴ tarafından fethedildiği kaynaklarda yer almaktadır. Emevîler döneminin başlarında Tohâristan bölgesi Çin ile sınır ve hilafet merkezinden uzakta olduğu için her zaman savaşlarla karşı karşıya kalmış ve zaman zaman da farklı milletlerin hakimiyetine girmiştir. Yezid b. Muaviye'nin emri üzerine Sicistan ve Horasan valisi tâbiinden Rebî b. Ziyad el-Hârîsî(ö. 53/673)²⁵'nin, Belh'i merkez edindiği kaynaklarda yer alır. Bu bölgede yapılan fetih hareketleriyle Yezid b. Muaviye, Belh'e bağlı Tohâristan'ın Velvâlic şehrinin tam olarak ele geçirmeyi başarmış ve 50.000'e yakın askeri bu bölgeye yerleştirmiştir. Müslümanlar tarafından yapılan bu fetihler neticesinde Aşağı Tohâristan'da tam hakimiyet kurabilmiştir.²⁶

Tohâristan, Abbasîler döneminde hilafet merkezi Bağdat'tan gönderilen yöneticilerle yönetilse de bu topraklarda çoğunlukla mahalli komutanların egemenlik kurduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Abbasi hilafeti, egemenliği ele geçirmek için tarih boyunca bu bölgelerde sık sık savaş yapmak zorunda kalmıştır. Kısacası güç sahibi olan her millet oraya hükmetmeye çalışmıştır. Dolayısıyla söz konusu bölge zaman içerisinde Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular, Gûrîler, Harzemşahlar gibi pek çok yerel ve bölgesel yönetimlerin idaresi altında yönetilmiştir.²⁷ Savaşlar neticesinde ortaya çıkan bu tür siyasi-idari değişimler, hem bölgenin tarihini ve kültürünü etkilemiş hem de çeşitli dönemlerde farklı yönetim biçimlerinin bu topraklarda tatbik edilmesine sebep olmuştur.

Belh, Sâmânîler döneminde ilim, bilgi ve sanat bakımından en ihtişamlı bir devir yaşamıştır. Hatta Belh'in, Sâmânîler devrinde Buhara ile yarış halinde olduğu söylenebilir. Sâmânîler zayıfladıkça Gazneliler güçlenmiş ve 366/1160 yılından itibaren egemenliği ele geçirmişlerdir. Gazneliler, Sâmânîler döneminde bu bölgedeki ilim ve sanattaki gelişmeleri 4/10. asrın son yarısından 6/12. asrın başlarına kadar devam ettirmişlerdir.²⁸

²⁴ Hz. Ömer ve bilhassa Hz. Osman döneminde fetih hareketlerinde üstün başarı göstermiş bir tâbiidir. İslâmiyetten önce doğmasına rağmen Hz. Peygamber'i görememiştir. Hakkında fazla bilgi için bkz. Ahmet Önkal, "Ahnef b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/174.

²⁵ Hakkında fazla bilgi için bkz. Zekeriya Güler, "Rebî' b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/498.

²⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/479-480; Salman, "Toharistan", 41/214-215; Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/410-411.

²⁷ Salman, "Toharistan", 41/215; Tahsin Yazıcı, "Belh", 5/410.

²⁸ Bosworth, Clifford Edmund. *Tarihi Gaznaviyan*, trc. Hasan Anuş, (Tahran: İntişarat-ı Emir Kabir, 1378), 1/173-180.

Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, Gazneliler Devletinde üç sultanın yani; Sultan İbrahim (451-488), Sultan Âlâeddin III. Mesud (489-505) ve Sultan Behram Şah'ın (506-547) yönetimi dönemine şahitlik etmiştir.²⁹ Bu durum, onun dönem içerisinde gerek eğitim-öğretim faaliyetlerine katkı verdiği ve gerekse adli işlerde görev aldığına yönelik düşünceleri desteklemektedir. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî'nin özellikle Gazneliler yönetiminde, müftülük ve müderrislik yaptığına ilişkin net bilgiler olmamakla birlikte Yâkût el-Hamevî'nin ona kadılık nispet etmesinden hareketle Gazneliler döneminde kadılık yaptığı çıkarımında bulunulabilir.³⁰ Hemen belirtelim ki, o dönemde yaşayan âlimlerin, kadıların ve müderrislerin bölge yönetimine idari ve adli sahada yani çok yönlü katkı verdikleri bilinmektedir. Ancak, tarihsel şartlar ve yoğun savaş ve işgal faaliyetlerinin neticesinde hem tarihi belge kayıtlarının sınırlı olması hem de bunların bir kısmının kaybolmuş olma ihtimali yüksektir. Bu ve benzeri sebeplerle Ebu'l-Feth el-Velvâlicî'nin hayatı, idari ve adli görevleri hakkında güvenilir daha fazla bilgiye ulaşmak için çok yönlü araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

2. el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye

2.1. Eserin İçeriği ve Önemi

Tabakât kitaplarında eserin iki ayrı müellife nispet edildiği görülmektedir. Süleymaniye Kütüphanesindeki bazı nüshalarda eser müstensih hatası olarak Ebü'l-Mekârim Zahirüddin İshak b. Ebû Bekir el-Velvâlicî'ye (ö. 710/1310) nispet edilmektedir.³¹ Muhtemelen bu nüshaları gören Katip Çelebi (ö. 1067/1657)³² de Keşfu'z-zunûn adlı eserinde müellifin bu kişi olduğunu düşünmüş ve böylece kaydetmiştir.³³ Katip Çelebi'den sonra onu esas alan bazı tabakât eserlerinde de bu yanlışlık devam etmiştir.³⁴ Halbuki, eserin mukaddimesinde Ebu'l-Feth el-Velvâlicî hocası es-Sadrüşşehîd'den övgü ile bahsetmekte ve hocasının çalışmalarından yararlandığını açıkça belirtmektedir. Eserin nispetine ilişkin müstensih hatası,

²⁹ Bosworth, Clifford Edmund, *Tarihi Gaznaviyan*, 2/345-358.

³⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/568.

³¹ el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye'nin Ebü'l-Mekârim Zahirüddin İshak b. Ebû Bekir el-Velvâlicî'ye nispet edildiği nüshalar için bkz. Koca, "el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye", 12/448.

³² Bu yanlış nispet için bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: ts.), 2/1230-1231.

³³ Benzer görüşte olan Ahmet Özel, Katip Çelebi'nin eseri Ebü'l-Mekârim Zahirüddin İshak b. Ebû Bekir el-Velvâlicî'ye nispet etmesinin yanlış olduğunu gerekçeyle ifade etmektedir. Fazla bilgi için bkz. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, (Ankara: 2014, 4. baskı), 71-72.

³⁴ Eserin nispeti konusundaki farklı değerlendirmeler hakkında fazla bilgi için bkz. Koca, "el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye", 12/448-449.

mukaddimede yer alan bu bilgiler, es-Sadrüşşehîd (ö. 536/1141) ile İshak b. Ebû Bekir el-Velvâlicî'nin tarih itibariyle görüşmelerinin imkânsızlığı gibi öncüllerden hareketle *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*'nin İshak b. Ebû Bekir el-Velvâlicî'ye nispetinin doğru olmadığı ve müellifinin Ebu'l-Feth el-Velvâlicî olduğu anlaşılmaktadır.

el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye muhtevası itibariyle zengin fıkıh koleksiyonu niteliğinde bir eserdir. Eser; Haneî mezhebi fıkıh literatüründe yer alan "zahirü'r-rivâye, nadirü'r-rivâye, vakîât ve fetvâ" türünden kategorize edilmiş çeşitli fıkhi bilgileri/meseleleri içerir ancak, bu kategorilerde yer alan meseleleri gruplara ayırmadan ve temyiz etmeden karma bir kompozisyon içerisinde sunar.³⁵

el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye, bir fetvâ eseri olmakla birlikte fetvâlar ilintili oldukları deliller ile irtibatsız ve yalın olarak verilmemiştir. Aksine, fıkıh eserlerinde olduğu gibi çoğunlukla meseleler, hükmün istinbat edildiği şerî deliller ile ilişkilendirilip istidlal cihetine temas edilmiştir.³⁶ Bu bağlamda meselelerin hükmünün beyanında; Kur'an,³⁷ sünnet, icmâ, kıyas, istihsan, sahabe kavli ve umûmu'l-belvâ gibi delillerin kullanıldığı görülmektedir. el-Velvâlicî, fetvaların gerekçelerini sıralarken şerî delilleri vermekle yetinmemiş, bunlara ilaveten gerekçelik fıkıh usulü ve furû fıkıh kaidelerine de yer vermiştir. Şöyle ki; "Emir vücûbu gerektirir,³⁸ Özürsüz olarak sünnetin terki isâeti gerektirir,³⁹ İtibar çoklukta/çoğunluktadır,⁴⁰ Zaruretler kendi miktarınca takdir olunur,⁴¹ Örf-âdet hüküm koyucudur,⁴² Şek ile yakîn zâil olmaz⁴³ vb." usul ve furû kaideleri örnek olarak verilebilir.⁴⁴ el-Velvâlicî'nin, furû kaideler

³⁵ Bu değerlendirme hakkında benzer görüş ve açıklamalar için bkz. Muhammed b. Şedîd es-Sekafi, "el-Küllîyyâtü'l-fıkhiyye mine'l-Fetâvâ'l-Velvâliciyye fi'l-Fıkhi'l-Haneî", *Mecelletü Külliyyeti'l-Şerîa ve'l-Kânûn*, (yıl: 2017, cilt:19, sayı:3), s. 1629-1631(1621-1656).

³⁶ Konu hakkında fazla bilgi ve örnekler için bkz. Atıqurrahman Sabiry, *Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin İbadetlerle İlgili Fetvâlarının İncelenmesi*, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Kayseri: 2024), 89-98(I-XII,1-182).

³⁷ Kur'an ayetleri delil getirilirken kıraat farklılıklarından da faydalanılmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(39), 2015, 163-181.

³⁸ Örnek olarak bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/65, 138.

³⁹ Örnek olarak bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/263.

⁴⁰ Örnek olarak bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/161.

⁴¹ Örnek olarak bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/241.

⁴² Örnek olarak bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/130.

⁴³ Örnek olarak bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/93, 95.

⁴⁴ Velvâlicî'nin ibadetler özelinde kullandığı usul ve furû kuralları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Atıqurrahman Sabiry, *Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin İbadetlerle İlgili Fetvâlarının İncelenmesi*, 1-182.

şeklinde yer verdiği fıkıh kurallarının bir kısmına *Mecelle*'de külli kaideler olarak yer verildiği bilinmektedir.

el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye, telif edildiği dönemden itibaren dikkatleri üzerine çekmiş, zaman içerisinde pek çok istinsahı yapılmış ve ilmi çevrelerin istifadesine sunulmuştur. Farklı tarihlerde pek çok istinsahının yapılması ve bunların farklı ülkelerin kütüphanelerinde yer alması eserin kısa sürede ilim çevresinde tanındığı ve kendisinden yararlanıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye sınırları içerisindeki İstanbul İl Müftülük Kütüphanesi'nde bulunan iki ciltlik nüsha (no.73 ve 74) ile farklı yıllarda istinsah edilen 35 adet el yazma nüshasının bulunması Osmanlı Devletinde eserin önemi ve yaygınlığına işaret etmektedir.⁴⁵ Ebül-Feth el-Velvâlicî'nin *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*'si ve Ebül-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Fetâva'n-nevâzil*⁴⁶ adlı eseri Orta Asya topraklarına⁴⁷ ait olsa da Abbasiler ve özellikle Osmanlılar döneminde⁴⁸ hâkim, kâdı, müftü ve fakihler tarafından dini ve fıkhi soruları cevaplama, gelen problemleri çözme ve meseleleri hükme bağlamada en çok müracaat edilen fetva literatürü arasında yerini almıştır.

el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye'nin, istinsah edilerek geniş bir coğrafyaya ulaşmış olduğu ve pek çok eser tarafından alıntılandığı anlaşılmaktadır. Mesela; Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin Kenzü'd-Dekâik'inde, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö.1005/1596)'nin Kenzü'd-Dekâik üzerine yaptığı en-Nehru'l-Fâik şerhinde, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdülhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (ö. 1304/1888)'nin Sadrüşşerâ'nın Şerhu'l-Vikâye'si üzerine

⁴⁵ *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*'nin söz konusu farklı nüshalarının varlığı, **Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na ait web sitesinin taranması sonucunda tespit edilmiştir.**

⁴⁶ Ebü'l-Leys'e nisbet edilen el-Fetâvâ, "en-Nevâzil mine'l-fetâvâ, Fetâva'n-nevâzil ve Muhtârâtü'n-nevâzil" adıyla kaynaklarda yer alsa da hepsi aynı eserin farklı isimlendirilmesidir. Eser hakkında fazla bilgi için bkz. İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/474 (473-475).

⁴⁷ *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*'nin de içerisinde yer aldığı Orta Asya'da Hanefi fetvâ literatürünün gelişimi ve literatür bilgisi hakkında fazla bilgi için bkz. Okan Kadir Yılmaz, *Orta Asya Hanefi Fetva Literatürünün Gelişimi ve İcare-i Tavile (4/10-6/12. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul: 2023), (I-XIII, 1-367).

⁴⁸ Ali Haydar Efendi(1853-1935)'nin *Mecelle* Şerhi "Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm" adlı çalışmasında el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye'yi kaynakları arasına aldığı görülmektedir. Örnek olarak bkz. Fulya Yasemin Ayhan, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm Vekâlet Kitabının Metin ve Kaynak Çalışması*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Sakarya:2007), 29 (I-XI, 1-272); Muharrem Yılmaz, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm'ın "Kitabu'l-Emânât" Bölümünün Transliterasyonu ve Kaynaklarının Tespiti*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Rize:2013), 17-18 (1-267).

Umdetü'r-ri'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye isimli haşiye çalışmasında ve el-Âlemgîriyye (el-Fetâva'l-Hindiyye) adlı meşhur fıkıh-fetvâ eserinde el-Velvâlicî'nin bu çalışmasına yaklaşık 500'e⁴⁹ varan atfın yapılması da eserin geniş bir coğrafyada önemi ve kaynak değerini ortaya koymaktadır.

Eserlerin yazma halinde olması durumunda hem kendilerinden yararlanmanın sınırlı olması ve hem de istinsah sürecinde yazım hatalarından kaynaklanan yanlışlardan kurtulmak için tahkikli neşirlerinin yapılması önemlidir. Bu ve benzeri saiklerle *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye* geç te olsa tahkik edilerek geniş bir araştırmacı kitlesinin istifadesine sunulmuştur. Bu düşünceyle, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, Mikdad b. Musa Feryevî tarafından 5 cilt olarak tahkiki yapılarak 1424/2003 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır. Feryevî, kitabın tahkikli neşrinde İstanbul ve Şam'daki kütüphanelerdeki dört el yazma nüshayı kullanmış ve bu nüshalara "أ, ب, ج, د" şeklinde rumuzlar vermiştir.⁵⁰

Ebû'l-Feth el-Velvâlicî, eserde yer alan fetvâları klâsik fıkıh kitaplarının sistematığıne uygun bir şekilde "kitap" adıyla ana başlık ve "fasıl" adıyla alt başlıklar altında düzenlemiştir. Her kitabın başında, mevcut fasılları maddeleştirerek sıralamış ve fasıl içerikleri hakkında özlü bilgiler vermiştir. Her kitap bölümünde yer alan son fasıl o bölüm ile ilgili fasıl dışı farklı meseleleri içermektedir. Eserin sonunda yer alan 'Kitâbü'l-mesâilî'l-müteferrika min cemî'l-kütüb' başlığıyla en son konusu ise eserdeki tüm kitap bölümlerinin farklı meselelerini konu edinmektedir. Eserde yer alan fetvalar büyük oranda klasik fıkıh eserlerinin konu sistematığıne uygun olmakla birlikte yer yer bu sistematığın dışına çıkmış ve konuların sistematığında düzensizlik olduğu da görülmektedir.⁵¹

Beş cilt olarak tahkiki yapılan *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*'nin ciltlerindeki konu dağılımı şu şekildedir:

Birinci ciltte; Kitâbü't-Tahâret, Kitâbü's-Secedât, Kitâbü'z-Zekât, Kitâbü's-Savm, Kitâbü'l-Hac ve Kitâbü'n-Nikâh yer alır.

⁴⁹ Bu rakam, el-Mektebetü's-Şamile'nin kütüphane uygulamasının taranması sonucunda elde edilmiştir.

⁵⁰ Tahkikte esas alınan nüshalar hakkında fazla bilgi için bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, Muhakkikin mukaddimesi, (Beyrut:2003), 1/14-15.

⁵¹ Eserin içeriğinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, suç ve cezaların aile hukukundan hemen sonra gelmesi, borçlar hukukunun bir bütünlük içerisinde olmaması, namaz konusunun 'Kitâbu's-salât' başlığı altında değil de 'Kitâbu's-secedât' ismiyle verilmesi örnek olarak verilebilir.

İkinci ciltte; Kitâbü't-Talâk, Kitâbü'l-İtâk, Kitâbü'l-Eymân, Kitâbü'l-Hudûd, Kitâbü's-Serika, Kitâbü's-Siyer, Kitâbü'l-Kerâhiyye ve'l-İstihsan, Kitâbü't-Teharrî, Kitâbü'l-Lakît ve'l-Lukata, Kitâbü'l-Âbık, Kitâbü'l-Mefkûd ve Kitâbü'l-Gasb bulunur.

Üçüncü ciltte; Kitâbü'l-Vedâ, Kitâbü'l-Âriye, Kitâbü's-Şerike, Kitâbü's-Sayd ve'z-Zebâih ve'l-Udhiyye, Kitâbü'l-Vakf, Kitâbü'l-Hibe, Kitâbü'l-Buyû', Kitâbü's-Şüfa, Kitâbü'l-Kısmе, Kitâbü'l-İcâre yer almaktadır.

Dördüncü ciltte; Kitâbü'l-Kadâ, Kitâbü's-Şehâdât, Kitâbü'd-Dâvâ, Kitâbü'l-İkrâr, Kitâbü'l-Vekâle, Kitâbü'l-Kefâle ve'l-Havâle konuları yer alır.

Beşinci ciltte; Kitâbü's-Sulh, Kitâbü'r-Rehin, Kitâbü'l-Mudârabe, Kitâbü'l-Müzâraa, Kitâbü's-Şîrb, Kitâbü'l-Eşribe, Kitâbü'l-İkrah, Kitâbü'l-Me'zûn, Kitâbü'd-Diyât, Kitâbü'l-Vesâyâ, Kitâbü'l-Ferâiz, Kitâb fî'l-Elfâz (küfrü mucip olan ve olmayan sözler), Kitâbü'l-Hiyel ve Kitâbü'l-mesaili'l-müteferrika min cemî'l-kütüb başlığı altında muhtelif meseleler bulunmaktadır.

Sonuç olarak, *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*, Hanefî fetva-nevâzil literatür geleneğinde telif edilmiş, ilim meclislerinde önemli bir yere sahip kapsamlı bir fıkıh koleksiyonudur. Mikdad b. Musa Feryevî'nin titiz tahkik çalışması, eserin akademi camiasında tanınip yaygınlık kazanmasına ve istifade edilme yoğunluğunu artırmasına katkı sağlayacaktır.

2.2. Eserin Yazımında Yararlanılan Kaynaklar

Klasik eser müelliflerinden bazıları, eserlerinin hemen baş tarafında yararlandığı kaynakların neler olduğu hususunda özlü bilgiler vermektedir. Ebû'l-Feth el-Velvâlicî ise Fetâvâ'yı telif ederken eserin mukaddimesinde hocası Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer b. Abdülazîz⁵²'in teşvik ve yönlendirmeleri ile eserlerinin etkili olduğuna işaret etmektedir. Velvâlicî, eserin mukaddimesinde özellikle hocası Sadrüşşehîd'in el-Câmi'u's-şâğîr'inde özet olarak verdiği meseleleri açıkladığını ve vâkiât literatürü ile İmam Muhammed'in görüşleri ile içeriği zenginleştirdiğine vurgu yapmaktadır.⁵³ Hanefî fetva literatürü üzerine yaptığı doktora çalışmasında Yılmaz, *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*'nin hocası Sadrüşşehîd'in *el-Câmi'u's-şâğîr*'inin değil de *Kitâbü'l-vâkı'ât*'ının esas alınarak hazırlandığını ve bu yönüyle de eserin "seçmecî fîrû-fetva derlemeleri" niteliğinde olup türünün en geniş örneklerinden olduğunu

⁵² Sadrüşşehîd'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Sadrüşşehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/425-427.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*, 1/27-28.

belirtmektedir.⁵⁴ *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*'yi tahkik ederek neşre hazırlayan Mikdad b. Musa Feryevî ise mukaddimede eserin kaynakları hakkında şu özlü bilgileri vermektedir. Velvâlicî, eserini oluştururken Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin eserleri yanında Hanefî mezhebinin temel fıkıh metinleri, muhtasar metinler, nevâdir ve vâkiât niteliğindeki eserlerden yararlandığını belirtmektedir.⁵⁵

el-Velvâlicî'nin yaşadığı dönemin iletişim, ulaşım, kaynak temini vb. imkânları göz önüne alındığında kendi türünde bir eser yazarken mezhebin başyapıt ve tâli eserlerinden yararlanması ve tüm fıkıh konularını kapsayan bir fetvâ eseri ortaya koyması büyük bir başarı olarak kabul edilmesi gerekir.

2.3. Eserden Faydalanan İlim Adamları ve Eserleri

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye telif edildikten sonra geniş bir coğrafyada gerek akademik camianın ve gerekse fetva vermekle sorumlu olanların ilgisini çekmiş ve kendisinden istifade edilmeye çalışılmıştır. Örnek olması kabilinden ve eserin önemine işaret düşüncesiyle el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'den yararlanan, kaynak olarak kullanan bazı eserleri kronolojik olarak vermek istiyoruz.

1. Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (ö. 882/1477)⁵⁶, *Lisânü'l-Hukkâm fî Marifeti'l-ahkâm*: İbn Şihne diye bilinen Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Hanefî kadılığı ve hatiplik yapmıştır. 30 fasıldan oluşan eser adından da anlaşılacağı üzere yargı hukukuyla ilgilidir. Müellif, eserin otuz üç yerinde *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*'ye⁵⁷ atıf yapmaktadır.⁵⁸

⁵⁴ Değerlendirme hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Orta Asya Hanefî Fetva Literatürünün Gelişimi ve İcare-i Tâvile (4/10-6/12. Yüzyıllar)*, 181-183.

⁵⁵ Feryevî İmam Muhammed'in eserleri dışında kaynak olarak kullanılan bazı eserlerin isimlerini vermektedir: 1. Ebu Cafer et-Tahâvî, Edebü'l-kadâ ve el-Muhtasar, 2. Serahsî, el-Mebsût, 3. Hakim eş-Şehid, el-Kâfi ve el-Müntekâ, 4. SadruşŞehid, Muhtasaru'l-ısm ile Fetâvâ-i suğrâ ve Fetâvâ-i kübrâ, 5. Kudûrî, el-Muhtasar, 6. Kerhî, el-Muhtasar, 7. Ziyâdât Şerhleri, 8. Nevâdiru Hişam, 9. Nevâdiru İbn Semâa, 10. Nevâdiru Rüstem, 11. Nâtuî, el-Vâkiât. Fazla bilgi için bkz. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, Muhakkikin mukaddimesi, 1/11-12.

⁵⁶ Hayatı hakkında bkz. Şükrü Özen, "İbnü'ş-Şihne, Lisânüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/224-225.

⁵⁷ Mesela bkz. İbn Şihne, *Lisânü'l-Hukkâm fî Marifeti'l-ahkâm*, trs., 225.

⁵⁸ Yapılan atıf sayıları hakkında bkz. Esra Tavşan, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 71.

2. Molla Hüsrev (ö. 885/1480)⁵⁹, *Dürerü'l-ḥukkâm fî şerhi Gureri'l-aḥkâm*: Fatih Sultan Mehmet tarafından zamanın 'Ebu Hanife'si olarak adlandırılan, uzun süre kadılık ve kazaskerlik yapan Molla Hüsrev'in kendi eserine yazdığı şerhtir. Yaptığı şerhte *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*'ye de kaynak olarak yer veren Molla Hüsrev toplam kırk yerde atıf yapmıştır.⁶⁰

3. Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563)⁶¹, *el-Baḥrû'r-râ'ik*: Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-deḡâ'ik* isimli eserinin şerhidir. İbn Nüceym şerhin mukaddimesinde metin, şerh, fetvâ, usûl, lügat ve diğer eserlerden yararlandığını belirtmekte ve fetvâ kitapları arasında da *Velvâliciyye*'yi⁶² saymaktadır. İbn Nüceym, şerhte dört yüz otuz bir kere atıf yapmaktadır ancak eseri yanlışlık eseri olarak İshak el-Velvâlicî'ye nispet etmektedir.⁶³

4. Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-Tahtâvî (ö. 1231/1816), *Hâşiyet-ü Tahtâvî alâ Merâkı'l-Felâh*: Şürûnbülâlî⁶⁴'nin (ö. 1069/1659), *Nûru'l-İzâh* isimli muhtasar eserine yazdığı *Merâkı'l-Felâh* isimli şerh üzerine, Tahtâvî (ö.1231/1816) tarafından yapılan bir hâşiyedir. Tahtâvî, ibadetlere dair olan bu şerh çalışmasında temel Hanefi fıkıh eserlerine müracaat ederek konuları açıklığa kavuşturmak ve mezhep içerisinde yer alan farklı görüşlere de yer vermek istemiştir. Tahtâvî'nin çok olmasa da *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*'yi kaynak olarak kullandığı görülmektedir.⁶⁵

5. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkı'nin (ö. 1252/1836)⁶⁶, *Reddül-Muhtâr ala'd-dürri'l-Muhtâr*: İbn Âbidin olarak şöhret bulan

⁵⁹ Hayatı hakkında bkz. Ferhat Koca, " Molla Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/252-254.

⁶⁰ Örnek olarak bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-ḥukkâm fî şerhi Gureri'l-aḥkâm*, ts. 1/163.

⁶¹ Hayatı hakkında bkz. Ahmet Özel, " İbn Nüceym, Zeynüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/236-237.

⁶² İbn Nüceym, *el-Baḥrû'r-râ'ik Şerhu Kenzü'd-deḡâ'ik*, nşr. Şeyh Zekeriyâ Umeyrât, (Beyrut: 1997), 1/10.

⁶³ İbn Nüceym'in atıf sayısı hakkında bkz. Esra Tavşan, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Lîteratüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 67.

⁶⁴ Hayatı hakkında bkz. Şevket Topal, "Şürûnbülâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 20/274-276.

⁶⁵ Örnek olarak bkz. Tahtâvî, *Hâşiyet-ü Tahtâvî alâ Merâkı'l-Felâh*, (İstanbul: 1985), 425. Esra Tavşan ilgili tezinde Tahtâvî'nin Fetâvâ'l-Velvâliciyye'ye dokuz atıfta bulunduğunu tespit etmiştir. Bkz. Esra Tavşan, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Lîteratüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 73.

⁶⁶ Hayatı hakkında bkz. Ahmet Özel, " İbn Âbidin, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/292-293.

Muhammed Emîn, Alâeddin el-Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr* adıyla Timurtaşî'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü'l-ebşâr* üzerine yaptığı şerhe hâşiyede bulunmuştur. Hanefî fıkıh ansiklopedisi niteliğinde olan bu hâşiyede, İbn Âbidin Hanefî fıkıh kaynaklarının yanı sıra diğer mezheplerin önemli eserlerini de kaynak olarak kullanmıştır. Kaynakları arasında nevâzil literatürüne de yer veren İbn Âbidin'in, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye* de önemli sayıda atıf yaptığı görülmektedir.⁶⁷

Ebü'l-Feth el-Velvâlicî'nin Fetâvâ'sını alım-satım akdi şartları özelinde inceleyen Tavşan, eseri kaynak olarak kullanıp atıf yapan yirmi bir Hanefî fakihinin ismini, atıf yapılan kitabını ve kaç kere atıf yapıldığı bilgisini vermektedir.⁶⁸ Yapılan bu tespit, geniş bir coğrafyada farklı zaman dilimlerinde yaşamış bilginlerin Velvâlicî'nin Fetâvâ'sına ulaşip telif ettikleri eserlerde kaynak olarak kullanmaları eserin kıymeti ve önemini göstermektedir.

2.4. Eser Üzerine Yapılan çalışmalar

el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye telif edildikten sonra kendisine gerek akademik çalışmalarda atıflar/alıntılar yapılsa ve gerekse eğitim-öğretim faaliyetlerinde okutulsa da müstakil araştırmalara konu olması hem günümüze kadar gecikmiş ve hem de birkaç çalışma dışında yeterli düzeyde araştırma yapılmış değildir. Özellikle tahkikli neşri yapıldıktan sonra hakkında yapılan akademik çalışmaların nicelik ve nitelik olarak hız kazandığını gözlemlemekteyiz. Tespit ettiğimiz kadarıyla onun *Fetâvâ'sı* ile ilgili çalışmalar şunlardır:

1. *el-Velvâlicî'nin Fetâvâ'sı*, Mikdad b. Musa Feryevî tarafından 5 ciltlik bir fetvâ koleksiyonu şeklinde tahkik edilerek Beyrut'ta 1424/2003 yılında basılmıştır. Dört farklı nüshadan hareketle yapılan tahkikte sahih bir metne ulaşılmaya ve ilave edilen dipnotlar ile zengin içerik oluşturulmaya çalışılmıştır.

2. Tebuk Üniversitesi fıkıh hocası Dr. Muhammed b. Şedîd es-Sekafî, *el-Velvâlicî'nin Fetâvâ'sında* Hanefî mezhebinde "كل-*tüm/bütün/her*" kelimesiyle yer alan fıkhi kuralları bir araya getiren "*el-Külliyâtü'l-fıkhiyye mine'l-Fetâvâ'l-Velvâliciyye fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*" adlı bir makale çalışması yayınlamıştır. Söz konusu makalede Sekafî, müellif ve eseri hakkında özlü bilgiler verdikten sonra Birinci

⁶⁷ Örnek olarak bkz. İbn Âbidin, *Haşiyetü Reddî'l-Muhtâr ale'd-Dürrü'l-Muhtâr*, (İstanbul: 1984), 5/67. Esra Tavşan ilgili tezinde İbn Âbidin'in Fetâvâ'l-Velvâliciyye'ye üç yüz yedi atıfta bulunduğunu tespit etmiştir. Bkz. Esra Tavşan, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 68.

⁶⁸ Ebu'l-Feth el-Velvâlicî'nin Fetâvâ'sına atıf yapan ilim adamları, eserleri ve atıf sayısı hakkında fazla bilgi için bkz. Esra Tavşan, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*, 67-76.

Bahis'te Kitâbu't-tahâre'den Kitâbu'l-vasâyâ'ya kadar olan kısımda 131 adet külli kaide tespit etmiştir. Tespit edilen bu kaidelerin çoğu, " کل ما تیقنا بنجاستهاو غلب علی " Necis olduğuna dair kanaat sahibi olduğumuz veya zannımızca necis kabul ettiğimiz her (su) ile abdest almak caiz değildir" örneğinde olduğu gibi " her/کل " kelimesiyle başlamakta ve eserde bu metinle yer almaktadır. Bazı kaideler ise, " الإنسان و domuz derisi hariç كل الجلود تطهر بالدباغ إلا جلد الأدمي والخنزير " her deri tabaklama ile temiz hale gelir" örneğinde olduğu üzere Sekafi'nin küçük bir tasarrufu ile verilmiştir. Zira, kaide Fetâvâ'da " الجلود كلها تطهر بالدباغ إلا جلد الأدمي " şeklinde geçmektedir. Makalenin İkinci Bahsi'nde ise; derilerin tabaklanması, vucuttaki çift ve tek organların diyeti hakkındaki fıkıh kaidesi ve bu kaideler etrafında Hanefi mezhebinde oluşan görüş ayrılıkları verilmektedir.

3. Esra Tavşan, "El-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)" adlı Yüksek Lisans tez çalışması yapmıştır. (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, yıl. 2021, s. 1-173).

4. Atıqurrahman Sabiry, "Ebü'l-Feth el-Velvâlicî'nin İbadetlerle İlgili Fetvâlarının İncelenmesi" isimli Yüksek Lisans tez çalışması yapmıştır. (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, yıl. 2024, s. I-XII, 1-182).

5. Sayed Halım Motahary, "Ebü'l-Feth el-Velvâlicî'nin Aile Hukukuyla İlgili Fetvâlarının İncelenmesi" adlı Yüksek Lisans tez çalışması yapmaktadır. (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, yıl. 2025, tez çalışması devam etmektedir).

6. Ferhat Koca, bu çalışmalardan önce eserle ilgili *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde "el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye" maddesini yazmıştır. Ebü'l-Feth El-Velvâlicî'nin hayatı ve eser hakkında bilgi aynı madde içeriğinde birlikte verilmiştir. İlgili ansiklopedi maddesi eserin tahkikinden önce ulaşılan yazma nüshalar ve eldeki verilerden hareketle telif edilmiş olup içeriği zenginleştirilmeye muhtaçtır.

2.5. el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye'de Yer Alan Bazı Fetvâ Örnekleri

Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, geniş hacimli bu fetvâ eserinde fıkıhın hemen hemen tüm konularına ilişkin yüzlerce soruya Hanefî mezhebi fakihlerin görüşleri çerçevesinde kalarak cevap vermeye çalışmıştır. Burada örnek olması düşüncesiyle

eserin ibadetler kısmında yer alan bazı meseleleri ve bu meselelere ilişkin görüşleri vermek istiyoruz.

1. Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, abdest kitabında suyun temizlik ve temizleyici özelliklerinden bahsederken, 10/10 olan bir havuz/su birikintisi suyunun nehir ve denizin suyu gibi temiz ve temizleyici olduğunu ifade eder. Ancak, bu havuza necaset (pislik) düştüğü durumda, bu pislikle ilgili hükümleri şöyle açıklamaktadır. "الحوض إذا كان عسراً في عشر فوقعت فيه النجاسة لا يتنجس إلا أن يتغير به لونه أو طعمه أو ريحه... الحوض إذا كان أقل من عشر لكته عميق فوقعت فيه النجاسة حتى ينجس ثم انبسط و صار عسراً في عشر فهو نجس؛ لأن النجس لا يطهر إلا بمطهر ولم يوجد."⁶⁹

"Havuzun (küçük göl) uzunluğu- genişliği ona on olduğu takdirde onun içine bir necaset/pislik düşse, o suyun üç yani; renk, tat ve koku özelliğinden birisi değişmedikçe havuzun suyu pis olmaz... Eğer havuzun uzunluğu-genişliği ona on değil de derin ise ve bu suya pislik düşerse su necis hale gelir. Sonra havuz, içinde necaset varken ona on ölçülerinde genişletilse de su necis olmaktan çıkmaz. Çünkü suyun temiz hale kavuşması bir temizleyici (işleme) ihtiyaç duyar ki, bu ise yapılmamıştır."

Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, konuyu ele aldığı yerde havuzun uzunluk, derinlik, başı ile sonu arasındaki yükseklik farkı, havuzdaki suyun çekilip belirli bir süre sonra tekrar dolması gibi seçenekleri de göz önüne alarak içerisindeki suyun temizliğini koruyup korumadığı konusundaki muhtemel sonuçları ifade etmektedir. el-Velvâlicî'nin konunun açıklamasında herhangi bir şerh delil veya fıkıh kaidesi kullanmadığı ve konunun alıntılandığı bir eser adı vermediği görülmektedir. Konunun çözümünde esas aldığı temel kriterin suya karışan necaset ile suyun renk, koku ve tadında bir değişiklik olup olmaması olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, namazın muhtemel sebeplere bağlı olarak hangi durumlarda bozulabileceği konusunu anlatırken 'zaruret' ilkesini de kullanarak şu örneği vermektedir.

المصلي إذا دعاه أحد أبويه فلا يجيبه مالم يفرغ من صلاته إلا إن كان يستغيث بشيء منه؛ لأن قطع الصلاة لا يجوز إلا للضرورة...⁷⁰

Namaz kılarken anne veya babadan biri çağıracak olsa, namazını bitirmeden onlara cevap vermez. Ancak bir ihtiyaçlarının karşılanması için yardım isterlerse çağrılarına cevap verir. Çünkü namazın bozulması ancak zaruri bir durumda caiz olur.

⁶⁹ Ebü'l-Feth el- Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l Velvâliciyye*, 1/31-33.

⁷⁰ Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l Velvâliciyye*, 1/77.

Bu örnekte el-Velvâlicî, namazın kutsallığı sebebiyle, gereksiz yere bozmamanın ve çağrıda bulunan kişiye cevap vermemenin önemine vurgu yapmaktadır. Fakat anne ve baba dışında yabancı biri de olsa suda boğulma, yangında kalma, bir yerden düşme vb. durumlarda da o kişiye yardım için namazın bozulabileceği seçenekleri de örnek olarak verilir. el-Velvâlicî, namazın bozulup bozulmaması gerekçesini zaruret ilkesiyle açıklamaya çalışır. Bir canın tehlikeden kurtarılması gibi bir zaruri durum var ise kılınan namaz farz da olsa bozulabileceğini belirtir.

3. Ebü'l-Feth el-Velvâlicî'nin, hükümlerin gerekçelendirilmesinde şerî delillerin yanı sıra muhtelif fıkıh kaidelerini de kullandığını belirtmiştik. Fıkıh kaidelerinden 'zaruret' ilkesine sıklıkla atıf yapıldığı, fakat zaruretin sınırsız olmayıp ihtiyacın giderilmesiyle sınırlandırılacağına *Mecelle*'de 22. madde olarak yer alan şu " ما أبيح / الضرورة يقدر بقدرها / Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur"⁷¹ kaide⁷² ve şu örnek ile açıklık getirir.

وينبغي للمعتكف أن يخرج إلى الجمعة عند الأذان مقدار ما يصلي فيه أربعاً أو ستاً قبل الجمعة؛ لأن جواز الخروج لأجل الحاجة فيقدر بقدرها.

Mu'tekif/i'tikaf halinde olan kişi cuma namazı için ezan okunurken mescitten çıkabilir, ancak bu çıkma süresini cuma namazından önce dört veya altı rekât sünnet kılacak şekilde belirler. Çünkü bir ihtiyacın giderilmesi için dışarı çıkma izni, o ihtiyacın kendi miktarınca takdir olunur.

İtikafta esas olan bu ibadeti yerine getiren kişinin bulunduğu mescidi terk etmemesidir. Ancak bulunduğu mescitte cuma namazı kılınmadığı için Cuma namazını kılması için bu namazın kılındığı büyük bir camiye gitmesi gerekir. Dolayısıyla bu kişi bulunduğu yeri ancak ihtiyacını karşılayacak bir süre için terk edebilir ve bu süre de cuma namazını kılma süresi ve öncesinde hazırlık yapmak için gerekecek süredir. Cuma namazı öncesi dört veya altı rekât namaz kılacak kadar bir süre o kişiye yetecek ihtiyaç süresidir. Bu süreyi taşması, itikâf ibadetini ifsat edebilir.⁷³

⁷¹ Mecelle kaidesinin anlam alanı ve farklı örnekler için bkz. Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri*, (İzmir 2009, 2. baskı), 80-81; Ahmet Temizkan, *Fıkıh Külli Kaideler*, (Kayseri 2019, ders notları) 31-32.

⁷² Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, el-Fetâvâ'da kaideye bu şekliyle yer vermez, ancak mescitte itikafta iken Cuma namazı için dışarı çıkmanın cevazı hakkında Mecelle 22. maddesinin " ما أبيح للضرورة يقدر بقدرها / Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur" anlamını taşıyan şu, " لأن جواز الخروج لأجل الحاجة فيقدر بقدرها" madde ile gerekçelendirir. Fazla bilgi için bkz. Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye*, 1/241.

⁷³ el-Velvâlicî, Hanefî mezhebi görüşleri çerçevesinde kalarak itikaf ile ilgili çok ayrıntıya kaçmadan özlü bilgiler vermektedir. Bkz. Ebü'l-Feth el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye*, 1/241-244.

Sonuç ve Değerlendirme

Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin (ö. 540/1145) hayatı ve *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye* isimli fetvâlar koleksiyonu kitabının tanıtımını araştırma konusu yaptığımız bu çalışmada ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle ifade edebiliriz:

1. İslâm hukukunun, içtihad ve iftâ faaliyetine büyük önem verdiği gerçeği bu incelemede de belirgindir. Çünkü hayatın akışı içerisinde olayların, sorunların ve problemlerin sonsuz olduğu bir gerçeklikle karşı karşıyayız. Bu nedenle içtihad ve iftâ faaliyeti, İslâm hukukunun sürekli olarak hayata uyum sağlaması ve etkinliğini korumasında en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilir. İslâm hukukunun hayatın içerisinde varlığını sürdürmesi ve uygulanabilir olması, bu iki faaliyetin kesintisiz ve etkin bir şekilde var olmasıyla mümkündür. Bu iki önemli faaliyeti sürdürecektir olan da yetkin, donanımlı ve ehil müçtehitler ve müftülerdir. İslâm'ın bidayetinden bugüne Müslüman toplumlar, İslâm hukukuna varlık kazandırıp hayata yön veren pek çok müçtehit ve müftünün yetişmesini kifâi farz olarak algılamışlardır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak da İslâm hukuk tarihinde bu görevi üstlenen, dini ve sosyal hayata yön veren, görüşleri ve kitapları ile günümüze ulaşan pek çok ilim adamı olmuştur. Kendi dönemi ve coğrafyasında bu görevi üstlenenlerden birisi de Ebû'l-Feth el-Velvâlicî (467/1075-540/1146) olmuştur.

2. el-Velvâlicî'nin tam adı kaynaklarda Ebû'l-Feth Abdürreşid b. Abdürrezzak b. Abdullah b. Ebî Hanîfe (en-Nû'mân) el-Velvâlicî şeklinde geçmektedir. Yaşadığı dönemde yaşanan siyasi karışıklıklar, savaşlar ve işgallere bağlı olarak kütüphanelerin tahrip edilmeleri sebebiyle kaynaklarda Ebû'l-Feth el-Velvâlicî'nin hayatı hakkında maalesef yeterli bilgi bulunmamaktadır. Tabakat eserlerinde yer aldığı kadarıyla Ebû'l-Feth el-Velvâlicî Hanefî mezhebine müntesip seçkin bir müftü, imam, fazilet sahibi, güzel davranışlı, kâmil bir müderris, kadı, din bilgini olarak anılmaktadır. Belh'e bağlı Toharistan'ın Velvalic (günümüzdeki Rüstak ilçesi) şehrinde doğmuş, küçük yaşlarından itibaren önemli hocalardan ders almış, hayatını İslâmî ilimleri öğrenmek ve öğretmeye adanmıştır. Kendisinden ders aldığı hocaları arasında Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, Ebû Muhammed el-Katâvânî, Ali el-Kazzâz (ö. 520/1126), Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer b. Abdülazîz gibi dönemin meşhur bilginleri yer almaktadır. Öğrendiği bilgileri bir emanet bilmiş ve kendi adıyla anılan medresede aralarında Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî ve İftihârüddin Abdülmuttalib el-Belhî el-Halebî gibi öğrencilerine aktarmıştır.

3. Ebû'l-Feth el-Velvâlicî, döneminin önemli ilim merkezlerinden Belh, Buhara, Semerkand gibi bölgelerde ilim öğrenmekle birlikte, aldığı bilgileri gelecek nesillere aktarma amacıyla kendi adıyla anılan medresede ders vermiş ve eser yazmıştır. Elimize ulaşan kaynaklarda, kendisine *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye* ve *el-Emâlî fi'l-fikh* adlı iki eser nispet edilmekte olup bunlardan sadece *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye* günümüze ulaşmıştır. Bu eser, Mikdad b. Musa Feryevî tarafından 5 cilt olarak tahkikli neşri yapılarak 1424/2003 yılında basılmıştır.

4. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, Gezneliler Devletinde üç sultanın; Sultan İbrahim (451-488), Sultan Alâeddin III. Mesud (489-505) ve Sultan Behram Şah'ın (506-547) idaresine şahitlik etmiş ve o döneminin idari ve ilmi imkânlarından yararlanmış. Telif ettiği 'seçmeci fûrû-fetvâ literatürü' örneklerinden sayılan, *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye* adlı eseri, yaşadığı dönemin sorunlarına çözüm sunmakla kalmamış etkisi kendinden sonra pek çok fıkıh eseri tarafından alıntılanarak günümüze ulaşmıştır. Telif edildiği dönemin imkânlarına nispetle Osmanlı Devleti dâhil geniş İslâm coğrafyasında bilinir olup istifade edilmesi eserin kıymetine işaret etmektedir. Özellikle tahkikli neşri yapıldıktan sonra hakkında yapılan, tez, makale, ansiklopedi maddesi nitelikli çalışmalar ile eserin akademi camiasındaki bilinirliğinin de fazlalaştığını gözlemlemekteyiz.

5. Ebu'l-Feth el-Velvâlicî, eserinin mukaddimesinde telifte sadece kendisine ilham kaynağı olan hocası Sadrüşşehîd'in *el-Câmi'si* ile İmam Muhammed'in görüşlerini merkeze alacağından bahsetmektedir. Ancak, eserin etraflı incelenmesi sonucunda da görüleceği üzere Ebu'l-Feth el-Velvâlicî'nin kendinden önceki Hanefî fıkıh literatürüne hâkim olduğu ve telifte bunları kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde, Hanefî mezhebinde güvenilirlik açısından 'zâhiru'r-rivâye ve nâdiru'r-rivâye' ile kimi şahıslara nispet edilen el-Keysâniyyât, el-Cür câniyyât vb. şekillerde kategorileştirilen görüşlerin belirli bir sistematığe göre yer bulduğu görülmektedir. Tüm bu yönleri ve içeriğiyle birlikte düşünüldüğünde *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*'nin güvenilir ve geniş bir fetvâ koleksiyonu olduğu düşünülebilir.

6. *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*, bir fetva kitabı olmakla birlikte, fıkıh eserlerinin tüm konularını içermektedir. Konu sistematığında farklılık olmakla birlikte büyük oranda klasik fıkıh eserlerinin konu sistematığını takip ettiği görülmektedir. Eserde yer verilen fetvalar yalın şekilde verilmekle kalmamış tam aksine şerî deliller ve fıkıh kaideleri ile irtibatlandırılmıştır. Bu bağlamda; meselelerin yer yer Kur'an,

sünnet, icmâ, kıyas, istihsan, örf, umûmu'l-belvâ vb. deliller ile ilintisi gösterilmiştir. Bu meyanda dikkat çeken bir diğer husus da ferî meselelerin külli fıkıh kaideleri ile olan bağlantısına işaret edilmesidir. Muhammed b. Şedîd es-Sekafî, ilgili makalesinde Ebu'l-Feth el-Velvâlicî'nin eserinde yüz otuz bir fıkıh kaidesine yer verdiği tespitinde bulunmuştur.

7. *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye*, bir fetvâ eseri olması hasebiyle öncelikle telif edildiği dönemin ve bölgenin sosyokültürel yapısı, aktüel dini problemlerin yoğunlaştığı alanlar, problemlere mezhep imkanları içerisinde sunulan çözümler vb. hususlar hakkında bilgi vermektedir. Eser, ayrıca günümüz benzer problemlerinin çözümü sadedinde de müracaat edilecek kaynaklar arasında görülebilir.

KAYNAKÇA

1. Asien-Afrika-Institut. *uni-hamburg.de*. Archived from the original on 2012-05-09.
2. Ayhan, Fulya Yasemin. *Dürerü'l Hükkam Şerh-i Mecelleti'l Ahkâm Vekâlet Kitabının Metin ve Kaynak Çalışması*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya:2007.
3. Bağdâdî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî el-. *Mu'cemü'l-Büldân. Dâru'l-kütübi'l-Arabî*, Beyrut: 1990.
4. Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin. Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi*, Beyrut: 1951.
5. Bedehşi, Mirza Sang Muhammed. *Tarihi Bedahşan*. Farsça, Muasisei Ferhangi Cihangir, Afganistan, Kabil: 1367.
6. Bosworth, Clifford Edmund. *Tarihi Gaznaviyan*. trc, Hasan Anuşe, İntişarat Emir Kabir, Tahran:1378.
7. Cemalzadah, Halid, Bologfa. “*Velvâlic (Rüstaq)*” Meyvend, Kabil: 1390.
8. Efendioğlu, Mehmet. “es-Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).
9. Güler, Zekerîya. “Rebî' b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).
10. Haskefî, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed. *ed-Dürri'l-Muhtâr fi tenviri'l-ebsâr*. thk; Abdülmün'im Halil İbrahim, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut: 2019.
11. Hayreddin Zirikî. *Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin*. nşr. Züheyr Fethullah, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut: 2002.
12. Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Mektebetü'l-Habibiyye, Karâcî, Pakistan, ts.
13. Heyet. *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-mağrib*. thk. Yusuf el-Hadi, Darüs-Sekafiyye li'n-Neşr, Kahire: 1999.
14. İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulazîz ed-Dımaşki. *Haşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, İstanbul:1984.
15. İbn Kutluboğa. *Tacü't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. Matba'atü'l Âni, Bağdad: 1962.
16. İbn Manzur. Ebu'l-Fadl, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisanül- Arab*. Beyrut: ts.
17. İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'ik Şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*, nşr. Şeyh Zekerîya Umeyrât, Beyrut: 1997.

18. İbn Şihne, Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî. *Lisânü'l-Hukkâm fî Marifeti'l-ahkâm*, trs.
19. İstahrî, Ebû İshak İbrahim. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. İntişarat Tarihi Miras Milel, İran: 1371.
20. Kafalı, Mustafa. "Cengiz Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).
21. Karabulut, Ali Rıza. *Mucemül-mahtûtâtî'l-mevcûde fî Mektebât-ı İstanbul ve Anadolu*. Ts.
22. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut ts.
23. Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).
24. Koca, Ferhat. "el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).
25. Kureşî, Ebu Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâtî'l-Hanefiyye*. Riyad: 1993.
26. Leknevî, Muhammed b. Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Matbaatü's-Saade, Kahire: 1324.
27. Mehdî Rahmanî Velu - Mensur Çeğetaî, *Tarihi Ulamâi Belh*, Bünyadı Püzuhüşhâ'î İslâmî, İran: 1386.
28. Meydânî, Abdülganî. *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitab*. Seyda Yayınları, İstanbul: 2021.
29. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, ts.
30. Muradî, Sahip Nazar. *Bedeşşan Der Tarih*, Kabil: İntişarat Hiyam, 1390 hş.
31. Neseî, Ebü'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Kenzü'd-Dekâik*. thk. Said Bekdaş, Medîne: Darü's-sirac, 2011.
32. Önkâl, Ahmet. "Ahnef b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).
33. Özbek, Ömer. "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, sy 39 (2015): 163-181.
34. Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).
35. Özel, Ahmet. "İbn Nüceym, Zeynüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).
36. Özel, Ahmet. "Sadrüşşehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).
37. Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: 2014, 4. Baskı.

38. Özen, Şükrü. "İbnü'ş-Şihne, Lisânüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).
39. Sabiry, Atıqurrahman. *Ebü'l-Feth el-Velvâlicî'nin İbadetlerle İlgili Fetvâlarının İncelenmesi*, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2024, (I-XII, 1-182).
40. Salman, Hüseyin. "Tohâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).
41. Sekafi, Muhammed b. Şedîd. "el-Külliyâtü'l-fıkhiyye mine'l-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye fi'l-Fıkhi'l-Hanefî", *Mecelletü Külliyyeti'ş-Şerîa ve'l-Kânûn*, yıl: 2017, cilt:19, sayı:3, s.1621-1656.
42. Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Müntehab min mu'cemi Şüyuhî's-Sem'ani*. thk. Muvaffik b. Abdillâh b. Abdilkâdir, (Riyâd: Dâru Âlimi'l-Kütüb, 1417).
43. Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Taḥbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr*. thk. Münîre Nâcî Sâlim, Bağdad: 1395.
44. Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî. *Hâşiyet-ü Tahtâvî alâ Merâkî'l-Felâh*, İstanbul: 1985.
45. Tavşan, Esra. *el-Fetâvâ'l Velvâlicîyye'nin Hanefî Nevâzil Literatüründeki Yeri (Bey' Akdinin Şartları Bağlamında)*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2021.
46. Temîmî, Abdülkadir. *et-Tabakâtü's-seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*. Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dâru'r-rufâî, 1989.
47. Temizkan, Ahmet. *Fıkıh Külli Kaideler*, (Kayseri: 2019, ders notları).
48. Topal, Şevket. "Şürûnbulâli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).
49. Vasiliy Vladimiroviç Barthold. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. trc: Hakkı Dursun, Kervan Yayınları, İstanbul: 1981.
50. Velvalici, Ebü'l-Feth Zahirüddin Abdürreşid b. Ebi Hanife b. Abdirrezzak el-Hanefi. *el-Fetava'l-Velvaliciyye*. thk; Mikdad b. Musa Feryevi, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut: 2003.
51. Yazıcı, İshak. "Semerkandi, Ebü'l-I-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).
52. Yazıcı, Tahsin. "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).
53. Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, (İzmir: 2009, 2.baskı).
54. Yılmaz, Ahmet. "Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Taed-62, Mayıs-May 2018 Erzurum.

55. Yılmaz, Esra. “İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, cilt 9, sayı 2, s. 672-683, (30 Kasım 2017).
56. Yılmaz, Muharrem. *Dürrü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l Ahkâm'ın “Kitabu'l Emânât” Bölümünün Transliterasyonu ve Kaynaklarının Tespiti*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize: 2013.
57. Yılmaz, Okan Kadir. *Orta Asya Hanefî Fetva Literatürünün Gelişimi ve İcare-i Tâvile (4/10-6/12. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2023.
58. Yiğit, İsmail. “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).
59. Zehebi, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b.Osman. *Siyeru A'lamî'n-Nübelâ*, thk, Şuayb Arnavut, Hüseyin Esad, Beyrut: Risaleti Alemiyye, 2017.